

I

Осінній переворот 1918 року¹ застав мене в Одесі на становищі команданта австрійської полевой жандармерії середини міста, при австрійським гувернері міста Одеси.

Розвал фронту на Балканах і агітація большевиків спричинили, що з кінцем жовтня мадярські гусарські і піхотні полки почали бунтуватися; поарештували своїх командантів, зажадали зрівняння службових поборів нарівні з поборами українського війська і негайного відослання домів. Цікавим було ще це, що депутації мадярських полків ішли із зажаленням на своїх старшин до гетьманських команд.

По австро-угорських командах настав переполох. Висилано спеціальних старшин на агітацію по полках, а навіть зачалася поступова висилка мадярських військ домів. Одною з перших виїхала дня 30 жовтня 1918 команда австрійської Східної Армії і говорено, що подалася на Тернопіль. На її місце приїхала до Одеси команда 17-го корпусу з генералом Фабіні² на чолі.

Між вояками кружляли різні поголоски, як приклад, що в Одесі большевики організують заворушення і виріжуть всіх австрійців і мадярів в пень, що румунські війська переступили Дністер, щоб

¹Розпад Австро-Угорської імперії, який розпочався 17 жовтня 1918 року проголошенням незалежності Угорського королівства.

²Людвіг фон Фабіні (6.08.1861 – 11.12.1937) – австро-угорський генерал, командир 17-го корпусу армії Австро-Угорщини.

відтяти поворот домів, що англійська і французька фльота вже переплила Дарданелли і нині-завтра висадять велику армію в Одесі і т. д.

Натовпи цікавих збиралися над пристанею на обриві, що творить Миколаївський проспект, годинами, а то і цілими днями вдивлялися в Чорне море і в кожному надпливаючім пароплаві бачили передові стежі антантської фльоти.

Гувернер Одеси з рамени гетьмана Скоропадського¹, генерал Мустафін² задалегідь приготував окрему місію, яка мала бути все готова і на даний знак мала спеціальним, призначеним на це кораблем, виїхати на повне море, привітати традиційним хлібом і сіллю «освободителів», які б наближалися – не знати вже котрих із черги.

Все те вплинуло дуже деморалізуюче на рештки нездеморалізованих австро-угорських частин. Дня 29 жовтня напали вояки 76-го полку піхоти на австрійські військові магазини³, закликаючи на допомогу цивільне населення і міську міліцію та зрабували до решти великанської вартости склади. Вони змушували приватні самоходи і дорожки⁴ їхати до магазинів, вантажили на них всяке добро і опісля переїздили з ним через місто, розкидаючи його населенню або продаючи за безцінь жидам. Пару нових чобіт продавали по 8 корон. Опісля напали на український військовий магазин і так само розграбували. Вояки почали масово утікати домів і ставати по дорозі жертвою нападів і грабунків селян та ріжних банд.

Щоби відхід військ з України виглядав сьак-так зорганізовано, команда 17-го корпусу, яка мала управити їх відсилку, постановила по змозі її приспішити. Та, на жаль, команда німецької армії,

¹Павло Петрович Скоропадський (15.05.1873 – 26.04.1945) – генерал-лейтенант РІА (Російської імператорської армії), гетьман Української Держави. Після війни в Німеччині співзасновник гетьманського руху.

²Володимир Андрійович Мустафін (24.06.1867 – 21.02.1933) – генерал-майор РІА, військовий губернатор Забайкальської області, градоначальник та генерал-губернатор Одеси часів Української Держави. Згодом на службі у ЗСПР під командуванням А. Денікіна, Ставропольський генерал-губернатор. На еміграції у Франції.

³Магазини – тут в значенні склади.

⁴Дорожки – фіакри, брички.

Іван Луценко – голова
«Українського клубу» в Одесі.

що між тим приїхала з Малої Азії і Константинополя, перейняла заряд в залізні свої руки і поставила до розпорядимости австрійської армії тільки один чи два потяги на добу. Це ще більше припізнило висилку військ і збільшило дезерцію.

Австрійська команда висилала війська полками. Це видавалося мені непрактичним з таких причин: галичани, що служили при віденському або грацькому полку, мусіли їхати для розформування через Галичину до міста осідку полку, а потім щойно вер-

тати додому, значить робити два рази ту саму дорогу, зрештою, цілком непотрібно.

Друга причина була глибша. Телеграми, а то й часописи з Галичини принесли звістку про падолистий переворот¹. Хоч як команди військ старалися переловити ті вістки і їх здусити, то такі вони появилися негайно по перевороті, і ми дізналися, що 1 падолиста Українці зайняли Львів, що проголосили свою державу, що створили свій уряд, що заряджено мобілізацію до своєї власної рідної армії і т. д. Підйом духа в українській одеській громаді був великий. Нас, галичан, ставлено собі як примір і присягано, що Велика Україна скоро піде тим самим шляхом і скине зненавиджену московську владу гетьмана Скоропадського та заступить її рідною, щиро-українською владою. Д-р Луценко² горячо заняв-

¹ «Листопадовий чин».

² Іван Митрофанович Луценко (7.03.1863 – 1919) – полковник медичної служби РІА, співзасновник «Просвіти» в Одесі, голова «Українського клубу», організатор козацтва, заступник голови Української партії соціалістів-самостійників. Очолював загін Армії УНР в боях з більшовиками і загинув влітку 1919.

ся організацією одеського військового відділу¹, який мав виїхати до Галичини на поміч для заманіфестовання єдності України по цей і той бік тільки що розваленого кордону.

Я догадувався, що українська влада у Львові не може розпоряджувати великими військовими силами, бо всі українські полки австрійської армії майже без винятку були на італійському фронті та ще не мали часу вернути додому і тому хотів я привести зі собою до Львова хоч яку-таку поміч. Це було другою причиною, чому я уважав від'їзд полками за невідповідний.

В Одесі було доволі багато галицьких українців: старшин, підстаршин і стрільців. Я постановив їх згуртувати разом, відвезти одним транспортом в Галичину і там поставити до диспозиції нашого уряду у Львові.

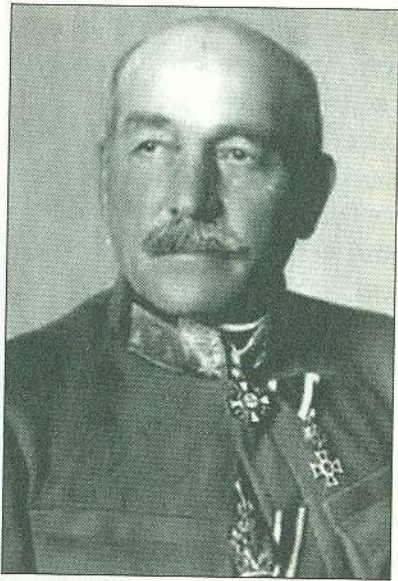
Старшини українці австрійської армії збиралися майже щодня ввечері у кімнатах «Українського Клубу» на Малім Переулку². Одного вечора представив я їм свій намір; вони на це згодилися і поручили мені перевести його в діло.

Я прибрав собі одного старшину, одного підстаршину і одного стрільця з 58-го (станіславівського) полку й зараз слідуючого дня пішов з ними на авдієнцію до команданта 17-го корпусу, генерала Фабіні.

Та мушу тут напровадити ще одну подію, яка зайшла в міжчасі. Котрогось вечора в перших днях падолиста, коли ми з придніпрянськими товаришами в «Українському Клубі» обговорювали ситуацію, яка уложилася в західній області України, звернув один придніпрянський старшина увагу, що ми всі носимо на шапках ще австрійські відзнаки, і намовив нас, щоби ми їх скинули, а насадили українські з тризубом, які зараз таки нам подано. Ми всі присутні галицькі старшини зараз же відкинули австрійські «рожі», попринали тризуби і вирішили від тої хвилини ходити тільки з такими відзнаками. Як же ж я сильно здивувався, коли зараз таки слідуючого

¹ (авт.) Відділ от. Долуда, про який буде згадка пізніше.

² Провулок Маяковського (станом на 4.07.2023).

Людвіг фон Фабіні –
командир 17-го корпусу армії
Австро-Угорщини.

дня рано стрінув тих самих наших старшин на місті з давними австрійськими відзнаками. На мій запит відповіли вони мені, що це «дитинство» робити вже тепер такі зміни; хто знає, що з того всього може ще вийти!

Тим способом я хоч найстарший між ними й віком і рангою остав один «дитиною» з українською відзнакою і нині можу сміло повеличатися, що був першим старшиною давньої австрійської армії на Великій Україні, що відважився явитись публічно на вулиці з відзнакою рідної держави. Я ходив остентаційно¹ по першорядних вулицях і викликував сенсацію у

мешканців Одеси, а згідний усміх у старшин австрійської армії, які перестали навіть мене здоровити, й здивовання у гетьманських старшин, котрі питали зовсім отверто:

«Пощо Ви накладаєте отсей значок, коли ми всі зачинаємо його скидати?!»

Признаюся, що мій крок не був надто безпечний, бо в Одесі ще ніхто не знав, що сталося з династією, цісар Карло був там ще дальше цісарем, а надто в Одесі по приході німців революції² військ устали і австрійські команди разом з цілим апаратом розвідок працювали майже ще правильно.

На моє щастя, до двох днів за моїм приміром пішли всі чехи і на вулицях Одеси появилася багато австрійських військових з

¹ Остенційно – демонстративно.

² Революта – повстання.

чеським левицом на шапках, дальше пішли мадяри, потім поляки, а вкінці й наші українці.

З вибраною делегацією пішов я другого дня в полудне до команди 17-го корпусу, не зголошуючи цього у австрійського гувернера м. Одеси, котрий був під впливом свого шефа штабу майора ген. штабу Гемпля і відносився до нашої справи ворожо. Всі члени депутації прибрали на шапки відзнаки з тризубом. Підстаршина й стрілець представлялися дійсно прекрасно.

В команді корпусу прийняв нас передусім шеф штабу, полковник ген. штабу Фішер. Він дуже перестрашився, що прийшла якась депутація від частини і що в склад тієї депутації входять також «Маншпафтсперсонен»¹, а підозріваючи, що розходить про большевицькі «ради», доконче хотів довідатися, чого ми хочемо. Я не сказав йому нічого, бо боявся, щоб він нам не пошкодив, і жадав, щоби нас представив самому генералу Фабіні. По хвилі Фішер випровадив генерала, який був також доволі змішаний.

Я представив генералові депутацію і жадав, аби наказав відсилку військ не полками, але по національностях і звернув його увагу на практичність такого зарядження. Рівночасно заявив я, що піднімаюся зорганізувати транспорт українців-галичан і відвезти їх домів та що беру повну відповідальність за людей з мого транспорту та за їх поведення в дорозі.

Фабіні без надумання згодився на цей проект, признав мені повну слушність, попращав нас і на закінчення подав нам всім руку – навіть стрільцєви, що в австрійського генерала було майже не до подумання. За ним пішов також і гордий Фішер. Це було «signum temporis»².

Того ж дня команда корпусу в своїм приказі зарядила відсилку всіх військ по народностям. Мене призначено командантом українського транспорту з тим, що українці мали збиратися в казарнях при товарній стації.

¹ (нім.) Маншпафтсперсонен – персонал (дослівно), тут у значенні нижчі чини, не офіцери.

² (лат.) signum temporis – ознака часу.

Ми забралися скоро до діла. Головно помагали нам поручник Зілинський і сотник ген. штабу Зеленіка (хорват). Тому, що наш транспорт зложено перший, мали ми як перші від'їхати з Одеси.

Дня 13 падолиста 1918 транспорт стояв вже завагонований. Було в нім 41 старшин, 900 стрільців і підстаршин, 82 коней, 124 штук рогатої худоби, 1 тягарове авто¹ з шофером, 26 скорострільів, 900 крісів, 2 вагони тютюну, 3 вагони муки, 2 вагони цукру і т. д. Взагалі ми брали все, що попало під руки і що можна було забрати.

Дня 11 падолиста 1918 ввечері пращали нас одесити в кімнатах «Українського Клубу». Виголосили промову д-р Луценко, Пшоник, Янів, Бутенко і якийсь старенький член Городської Думи, а від нас я і д-р Гриць Ничка². Нам вручено гарний прапор, котрий я опісля зложив в Державнім Секретаріаті для військових справ в Тернополі. Прапор, мабуть, пропав, тому подаю його опис: був він з червоного шовку, обшитий золотими френзлями³, по одній стороні архангел, по другій галицький лев нагафтований золотом.

Начальник стації «Товарная» (говорено, що був поляком) робив нам різні пакости, бо хотів перешкодити скорому від'їздови військової допомоги до Львова і щойно завдяки гарячій підтримці пор. Зілинського і сотника ген. штабу Зеленіки наш транспорт виїхав з Одеси дня 15 падолиста 1918 року.

Наш від'їзд проводили різні тривожні поголоски: що румуни вже зайняли Жмеринку і що нас відрізали від Галичини, що на залізничному шляху і на поменших стаціях нападають банди дезертирів і місцевих бандитів і т. д. Тих поголосок не можна було перевірити, бо зі Жмеринкою не було ані телефонічного, ані телеграфічного зв'язку, але вони викликували фатальні наслідки у моїх людей. Вони почали випродувати за безцінь свої річи, а гроші пропивали. Дуже тяжко було вдержати лад, бо виявилось,

¹ Тягарове авто – вантажна машина.

² Григорій Ничка (5.05.1892 – 24.08.1981) – хорунжий армії Австро-Угорщини, згодом служив у розвідці УГА, полонений польською армією у червні 1919. З 1932 працював адвокатом. Емігрував у 1944 до Німеччини, а в 1951 до США.

³ Френзлі – торочки, кутаси.

що була це збиранина з різних етапних і запільних установ, пекарень, варстатів¹, лічниць, команд, – матеріял доволі поганий, звиклий до вигод і легкої служби і взагалі здеморалізований, як кожний вояк запілья та етапу. Ми, старшини, вже тоді бачили, що з людей тих не буде ніякого хісна, хіба тільки шкода, тому думали тільки про те, щоб довести в цілости припаси, на котрі лакомилися вже деякі з вояків транспорту.

Поїзд їхав як на ці погані відносини доволі скоро, так що ми вже 16 падолиста ввечері приїхали до Жмеринки, куди перед двома днями перенісся був також генерал Фабіні зі своїм тіснішим штабом, в якого склад входили сотник ген. штабу Альфонс Ерле² і четар д-р Андрій Лунів³.

Д-р Лунів повідомив мене, що наш потяг відійде аж над раном, бо перед нами має відійти до Підволочиська поїзд з якимсь польським полком піхоти (мабуть 13-й полк краківських стрільців), бо вони скорше від нас приїхали. Мені прийшло зараз на думку, що небезпечно пускати наперед поляків, бо вони можуть зайняти Підволочиськ, там зорганізувати польське населення і вдарити зі сходу на Тернопіль і Львів. Це було би привело до скорої катастрофальної розв'язки української справи в Східній Галичині. Тому я старався виїхати скорше від того транспорту. Та мимо старань д-ра Луніва, наш потяг не від'їхав перший. Ми виїхали о першій годині по півночі і коли над раном задержалися в Проскуріві⁴, там донесено нам, що якийсь поїзд з військом переїхав вночі через стацію і поїхав у «незнанім напрямі». В Проскуріві майже цілий службовий персонал був польський.

¹ Варстат – тут у значенні майстерня.

² Альфонс Ерле (28.07.1888 – 7.07.1939) – австрієць, командир Гуцульської сотні УСС, начальник штабу 1-го корпусу УГА, член делегації ЗУНР на переговорах у Парижі в 1919, полонений польською армією. З 1921 року в Австрії, член Нацистської партії з 1930, бригадефюрер СА в 1938.

³ Андрій Лунів (27.11.1883 – 22.02.1933) – сотник, служив у штабі 1-го корпусу УГА, ув'язнений більшовиками у квітні 1920 в Одесі, звільнений. У 1921 повернувся до Галичини, працював адвокатом у Борщіві.

⁴ Проскурів – тепер м. Хмельницький.